

СТАРОБЪЛГАРСКИЯТ КЛАСИК КОЗМА ПРЕЗВИТЕР НА ДАТСКИ

Идеологическата полемка в класическата старобългарска литература е представена от три антиеретически текста, чието възникване и разпространение на славянска почва в много отношения е парадоксално. Превеждането на „Словата срещу арианите“ (в 906 г. от Константин Преславски) и на философския диалог „За самовластие“ (през X в. от неизвестен книжовник) се обяснява по-скоро с почетното място на Атанасий Александрийски и на Методий Олимпийски в официалната византийска литература, отколкото с всекидневна нужда от отвлечено философско четиво. Напротив, самобитното българско съчинение на Презвитер Козма, актуално и достъпно написано, е застъпено слабо от балканската преписваческа традиция, а тъкмо на руска почва бива многократно размножавано, цитирано и подражавано, особено през XV—XVI в. Ценността на Презвитеровия текст като исторически първоизвор за социалния и догматичния аспект на богомилството е предизвикала и неговия най-нов превод — на датски — в книгата на проф. Г. Сване „Трактатът на Козма Презвитер срещу българските еретици (богомилите)“¹; съдържанието включва, още писмото на Теофилакт до цар Петър литературноисторически увод и текстов коментар. За основа на превода е избран изданието от Попруженко Волоколамски текст (1494) а за корективи — фрагменти от руска и сръбска редакция (XII—XIII в.). Номерацията на главите съответствува на Ваяновия превод,² указани са всички цитати и успоредни изрази от Библията, псалтира, приписваните на Златоуст проповеди „За фалшивите пророци“ и флорилегия „Измарагд“.

В познатия ни вид цялата Беседа е оприличена от датския учен на трилогия върху темата „Брожения в българското общество през втората половина на X в.“. Към известната теза на компилативния характер на съчинението са добавени нови наблюдения над литературната структура. Сване допуска, че първите две части (глави I—XXVI), които имат собствен

увод и епilog, са писани по времето, когато Козма е бил обикновен презвитер, а третият откъс (XXVII—XXXI) е издържан в авторитетен тон, който би подхождал на издигнатия в епископски сан автор. В спора с еретиците се проявява отчетливо техниката на проповедника да завършва дискусията или аргументацията си със закръглящ цялото цитат от апостола. Молитвата на л. 502а—503б (с. 18, 12—23 от изд. на Попруженко) не е литургичен текст, а произведение на самия писател. Списъкът от анатемите в гл. XXVI е инспириран от писмото на Теофилакт, но анатемата на л. 540б (с. 58, 9—11 у Попруженко) е собствена комбинация на Козма от № 2 и № 12 правила на събора в Гангра (365) плюс пункт 51 от т. нар. Апостолски постановления. Добавената част е без собствен увод, главите са по-дълги и различно оформени, но има послесловие, което наред с реторичните формули съдържа неочакваната — по отношение на първите две части — мисъл, че еретиците са прави в някои от критичните си нападки: дали Козма е прозрял, че след 972 г. страната е изправена пред по-страшен враг от богомилите?

Прави впечатление, че презвитерът цитира свободно новозаветните послания, но не споменава нищо за отношението на еретиците към тях, както и към апокалипсиса, макар че в по-сетнешната средновековна книжнина е засвидетелстван огромният интерес на антиофициалните движения към апокрифи с есхатологически характер. Полемистът излага мислите си свободно, по реда на възникването им и от отделните нападки в Беседата Сване сглобява по-големи единици, които дават цялостна представа за ранното богомилство. Извлечени са исторически сведения и из съчиненията на Евтимий от Акмония (той пръв нарича еретиците богомили), на Зигавин (началото на XII в.) и Ник. Хониат (в края на XII в.), но целта на датския учен е не да тълкува най-ранните свидетелства в светлината на по-късните сведения, а да отдели синхроничните срезове в диахронния план на описание. Според Сване от трактата може да се заключи, че около 970 г. едва ли е имало строго организирана богомилска секта и окончателно оформен молитвен ритуал (това заключение се поддържа и от определеното на богомилството в писмото на Теофилакт: неизбистрена смес от манихейство и павликянство). Изменението на историческите условия моделира нови функционални признаци на богомилството, например по време на византийското робство приемането на богомилството е и белег за национална принадлежност, даже в апокрифните анали от XI—XII в. оформени като „Видение Исаево“, копнежът по свободната

¹ G. S v a n e. Kozma Presbyterens traktat mod de bulgarske kættere (Bogomilene), Udg. af Selskabet til historiske kildeskrifters oversættelse. Munksgård, 1971. Проф. Сване представи вече на широката публика и Панонските легенди, и реториката на Константин Преславски.

² H. — Ch. P u e c h, A. V a i l l a n t. Le Traité contre les Bogomiles de Cosmas le prétre. Imprimerie nationale. Paris, 1945. с. 53—128.

българска държава води до характеризирането на цар Петър като добрия цар.

Датският език на превода се отличава с голяма точност, архаичните библейски цитати не се открояват стилово сред авторския текст на Козма, за който са подбрани остарелите и дори неупотребими в съвременния език лексически съответствия. Докато новобългарският превод на Киселков е свободен, Сване се стреми към дословен превод, типичен за каноничните текстове през средновековието. Няколко примера за лексикалния подбор: срещу стб. **мълчааиъ** у Киселков има **мълчалив**, у Сване — арх. *fāmälte* 'безмълвен' в м. *tavs* 'мълчалив'; за **потопуаѣтиса** са у К. **преструвам се**, у Св. *dukker sig* 'потульвам' 'прикривам се'; за **прилежати** у К. **старая се**, у Св. *beflitte* 'залагам'; за **худоумень** у К. **слабоумен**, у Св. *uforstandig* 'неосведомен, простодушен'; за **грохотомъ** у К. на глас (с м е я с е), у Св. *støjende* 'шумно'; за **блждъ** у К. **лъжеучение**, у Св. *vild farelse* 'заблуждение, ерес'. Спазени са инверсиите, инфинитивните конструкции, повечето от етимологическите фигури (например **нѣтъ сътвориаъ теади** — *ilkke har skabt skab-*

pingen), непреводимата игра на думи е обяснена под линия (например **любомъждникъ** — **любодѣиство**). Цитатите в славянския текст Сване не е следвал буквално, а е превел гръцкия оригинал, например **вм. радочн са обрадованнаа** за гр. *χαῖρε, χαῖρε, χαῖρε* (Лк. 1. 28) *Hil væge dig, du bēnådede* в съгласие не с етимологическата фигура, както е у Козма, а със смисъла на гръцката фраза. Уговарят се и грешките в цитатите на Козма, например **измынтъ са** за *ψήφισατε* (I Петър 5.8—9), прочетено като *ψήφισаτε*. В коментара са уточнени и познанията на българския автор за литургичните на Петър, Яков, Василий, Златоуст. Копията от писмото на Теофил-лакт (препис от XIV в., библиотека Амброзиана в Милано), от Волоколамския препис (Московската библиотека „Ленин“), от Абагара (в Копенхагенската крамска библиотека) допринасят за цялостното впечатление. Чрез успеха на заслужил признателност преводач става достойни на читателските среди в Скандинавия едно забележително явление от духовната и социалната история на българския народ.

Пиринка Пенкова